

ERSİN DOĞER • İzmir'in Smyrna'sı

ERSİN DOĞER 1951 yılında İzmir/Karşıyaka'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Menemen'de tamamladıktan sonra 1969'da Karşıyaka Erkek Lisesi'ni bitirdi. Aynı yıl girdiği Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Kürsüsü'nden 1973'te mezun oldu. İzmir Arkeoloji Müzesi'nde iki yıl araştırmacı olarak görev yaptıktan sonra 1981 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde uzman olarak çalışmaya başladı. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. 1992'de doçent, 1997'de profesör oldu. 2017 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden emekli oldu. *Antik Çağda Amphoralar* (1991), *Menemen ya da Tarhaniyat Tarihi* (1998), *Antik Çağ'da Bağ ve Şarap* (2004), *Roma Heykeltraşlığı* (2009), *Bilmece Antik Kentler I (Aiolis Şiirleri ve Meraklısına Notlar)* (2010), *Bilmece Antik Kentler II (İonia Şiirleri ve Meraklısına Notlar)* (2011), *İlk Çağ'dan 21. Yüzyıla Ali-ağa Tarihi* ((2017), *Benim Menemen'im 1950-1974* (2019) başlıklı kitaplarının yanında antik çağda ticari amphora üretimleri, şarap ve zeytinyağı üretim ve ticareti ile İzmir ve çevresi ile Aiolis bölgesinde yaptığı yüzey araştırmalarına ilişkin makale ve bildirileri bulunmaktadır. 2004 ile 2016 yılları arasında kurucu başkan olarak Aolis'deki Aigai antik kentinde arkeolojik kazıları yönetti.

İletişim Yayınları 1200 • İzmir Dizisi 4

ISBN-13: 978-975-05-0454-9

© 2006 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-3. Baskı 2006-2016, İstanbul

4. Baskı 2020, İstanbul

EDITÖR Ahmet Insel

YAYIN SEKRETERİ Kıvanç Koçak

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Serap Yeğen

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ERSİN DOĞER

İzmir'in Smyrna'sı

Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
Giriş.....	13
<i>Anadolu'nun Coğrafi Konumu: Köprü mü Engel mi?</i>	13
<i>İzmir'in Günümüz Fiziki Coğrafyası Nasıl ve ne Zaman Oluşturdu?</i>	14
İKİNCİ BÖLÜM	
Tarihöncesi Dönem.....	25
<i>Smyrna Körfezi'nde Paleolitik İzler</i> <i>(Narlidere, Özbek ve Karaburun Baltaları)</i>	25
<i>Bölgede Son Avcılar ve Toplayıcılar</i> <i>(Epipaleolitik-Mezolitik Dönem İ.Ö. 9000-7000)</i>	25
<i>Bölgede Tarımsal Başlangıçlar (Bölgede Geç Neolitik İskânlar İ.Ö. 6000)</i>	27
<i>Bölgede Kronolojik Bir İskân Boşluğu Var mı?</i>	30
<i>Smyrna'nın İlk Kuruluşu (Geç Kalkolitik - Erken Tunç Dönemi</i> <i>İ.Ö. 3300/3000-2000/1900)</i>	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Efsaneler Çağı - Orta ve Geç Tunç Çağları (İ.Ö. 2000/1900-1200).....	37
<i>Smyrna'da Orta Tunç Çağı (İ.Ö. 2000/1900-1500/1450)</i>	37
<i>Smyrna'da Geç Tunç Çağı: Arkeolojik Veriler</i> <i>(İ.Ö. 1500/1450-1100/1050)</i>	42
<i>Hitit Orduları Smyrna Yakınlarında: Tarihsel Veriler</i> <i>(Arzawa, Assuwa, Mira, Seha Nehri Ülkeleri)</i>	44
<i>Büyük Kargaşa (Geç Tunç Çağı'nın Sonu-Deniz Kavimleri Sorunu)</i>	51

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Smyrna'nın Efsanevi Kurucuları.....	57
<i>Efsanevi Kral Tantalos ve Smyrna İlişkisi</i>	57
<i>Amazonlar</i>	62
<i>Kurucu olarak Theseus</i>	67
<i>Kentin Adları: Tismurna, Smyrna (Σμύρνᾶ), Smyrne (Σμύρνη), Zmyrna (Ζμύρνα), Zmyrne (Ζμύρνη), İ Zmimi, İzmir</i>	68

BEŞİNCİ BÖLÜM

Smyrna'da Helenler.....	71
<i>İkinci Kuruluş Dönemi. Aiol Kolonisi Smyrna</i>	71
<i>İki Helen Boyunun Çatıştığı Çizgi Smyrna Körfezi (Aioller ve İonlar Smyrna İçin Mücadele Ediyor)</i>	75
<i>En Güçlü Sur Kime Karşı? (İ.Ö. 850)</i>	77
<i>Lidya Krallığı'nın Göz Diktiği Liman: Palaia Smyrna-Naulokhos</i>	80
<i>Bir Asırlık Lidya Baskısının Sonucu: Kral Alyattes Smyrna'yı Alıyor (Yak. İ.Ö. 600)</i>	83
<i>Yeni Efendiler Smyrna Kapılarında (İranlılar Geliyor İ.Ö. 547/5)</i>	85
<i>Helen Kaynaklarının İki Asır Boyunca Unuttuğu Kent (İ.Ö. 5. ve 4. Yüzyılın İran-Hellas Savaşlarında Smyrna Nerede?)</i>	87
<i>İ.Ö. 4. Yüzyılda Smyrna'nın Dış Savunması</i>	89

ALTINCI BÖLÜM

Yeni Bir Mekânda Yeniden (İ.Ö. 300 / 280).....	93
<i>Büyük İskender Smyrna'ya Geldi mi?</i>	93
<i>Büyük İskender'in Pınarı Başında Rüya Gördüğü Nemesis Tapınağı Nerede?</i>	95
<i>Smyrna Taşınıyor. Pagos'un ve Yeni Kentin Kuruluşu</i>	96
<i>Eski ve Yeni Kentin Limanları (Doğal mı Yapay mı?)</i>	99
<i>Helenistik Krallıkların Gölgesinde Özgür Bir Kent (Selevkoslar-Ptolemaioslar ve Attalidler Kavgasında Smyrna)</i>	103
<i>Smyrna Elçileri Selevkoslara Karşı Roma'yı Anadolu'ya Davet Ediyor (Anadolu'da İlk Tanrıça Roma Tapınağı Smyrna'da)</i>	105
<i>Pergamon Krallığı'nın Sonu ve Aristonikos İsyanı'nda Smyrna</i>	106

YEDİNCİ BÖLÜM

Smyrna'da Roma Egemenliği Dönemi (İ.Ö. 133-395).....	109
<i>Asya Eyaleti'nde Smyrna'nın Konumu (Smyrna'da Sıkıntılı Bir Cumhuriyet Yüzyılı İ.Ö. 129-İ.Ö. 27)</i>	109

<i>Ephesos-Pergamon Yolu Smyrna'dan Geçiyor</i>	112
<i>“Tüm Kentlerin En Güzeli” (Augustus ve Juila-Claudiuslar Döneminde Smyrna. I.Ö. 27-I.S. 69)</i>	114
<i>Smyrna'da Flaviuslar Dönemi 69-96 (Skopelianus Roma'da İmparator Domitianus'u İkna Ediyor: Smyrna ve Civarında Bağcılık ve Şarapçılık)</i>	117
<i>Smyrna'da Traianus ve Hadrianus Dönemi Sakin ve Parlak Geçiyor (96-138)</i>	123
<i>Antoninler'in Smyrna'ya Yardımı (178 Yılı Depremi, Marcus Aurelius ve Aelius Aristeides)</i>	124
<i>Smyrna'da Altın Çağın Sonu (3. Yüzyıl)</i>	127
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
<i>Smyrna'da Doğu Roma (Bizans) Yönetimi (395 - 13. Yüzyıl)</i>	129
<i>Proto Bizans Dönemi - 4.-6. Yüzyıllar (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Canlanma)</i>	129
<i>Smyrna Kırsalında Sınır Sorunları: Mormonda - Mikro Mormonda, Helos ve Sykameinon Köyleri (Çevre Dağların İskân Dönemi)</i>	131
<i>Sasani-Bizans ve Arap-Bizans Savaşlarında Smyrna (7. ve 8. Yüzyıllar)</i>	133
<i>Çöküşten Yükselişe Doğru: Smyrna Ephesos'u Gölgede Bırakıyor (8.-11. Yüzyıllar)</i>	135
<i>Malazgirt'in Galipleri Smyrna'da (Çakabey'in Kısa Ömürlü Denizci Devleti. 1080-1096)</i>	136
<i>Aleksios I Komnenos'un Kuvvetleri Smyrna'yı Geri Alıyor (1097)</i>	136
<i>Türkmenler Batı Anadolu'dan Vazgeçmiyorlar (1133 ve 1185 Akınları ve Lembos Manastırının İlk Tahribi)</i>	138
<i>1204. İstanbul Latinler'in Elinde, Bizans Sarayı İznik'te</i>	140
<i>1211. Kral Henri Nymphaion'dan Smyrna'yı Tehdit Ediyor</i>	141
<i>Smyrna'da Laskarisler Dönemi 1212-1258 (Türk Fethi Öncesi Son Refah Dönemi)</i>	142
<i>13. Yüzyılda Smyrna Kırsalı (Kasabalar, Köyler, Mezralar)</i>	144
<i>1261 Nymphaion Antlaşması (Smyrna Limanı Latin Kontrolünde)</i>	148
<i>Bizans Batı Anadolu'yu Parça Parça Kaybediyor ve Son Darbe (1261-1317)</i>	149
NOTLAR.....	153
KAYNAKÇA.....	167
ALBÜM.....	177

ÖNSÖZ

2000 yılı başlarında Konak'ta, eski İletişim (şimdi Devrim) Kitabevi'nin bodrumunda İletişim'in İzmir sorumlusu Attila Bayındır'ın başkanlığında sanki gizli bir yeraltı örgütü kuruluyormuş ciddiyeti içinde, tam sayıyı hatırlamıyorum ama en az 8 kişi, bir masanın etrafında toplandık. Kimler yoktu ki: İstanbul'dan yayınevinin genel koordinatörü Prof. Dr. Ahmet İnel ve İzmir'den Tunç Soyer vardı, akıl hocam Prof. Dr. Güven Bakır, asistanı hem arkeoloji hem de tıp doktoru M. Nezih Ayaçlar, tarihçi dostlarımız Dr. Fikret Yılmaz ve Dr. Erkan Serçe vardı. Konu İzmir'in güçsüz yayın hayatına İletişim Yayınevi'nin nasıl katkı yapabileceği idi. İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kent Kitaplığı merhum başkan Ahmet Priştina önderliğinde yayın atacağına henüz kalkmıştı. Özellikle kentin tarihi konusunda Bayraklı-Eski İzmir kazı raporlarını saymazsak, ne yabancı dillerde yazılmış eserler Türkçeye kazandırılmıştı ne de konu amatörlerin elinden kurtarılabilmmişti. Bu konuda o denli fakirdik ki, elimizdeki hâlâ kuşkusuz kendi çağları için ilerleme sayılacak Konstantin Oikonomos'un risalesi (1817) ve ona ekler koyup genişleten Boneventure Slaars'ın (1868) Arapzade Cevdet çevirileri (İzmir Hakkında Tetkikat 1932) ile oyalanıyor, aksine kanıtlar neredeyse 10 yıldır bilinmesine karşın, 2000 yılında İzmir'de ilk iskânın Bayraklı-Tepekule'de İ.Ö. 3000'lerde başladığına inanıyor ve kentin kuruluşunun 5000. yılını kutlu-yorduk. Neyse ki, iki yıl önce rastlantı ile de olsa, Bornova Ovası'nın tam ortasında Yeşilova Höyüğü alüvyonlar altından kendini gösterdi de resmî ku-

runlar kentin tarihini 8000 yıl geriye kadar gittiğini kabul edebildi. Üstelik 1938 yılında İngiltere’de basılmış Cecil John Cadoux’un genişletilmiş yüksek lisans tezi “Ancient Smyrna, A History of the City from the Earliest Times to 324 A.D.” henüz dilimize çevrilmemişti ve bu kitabın kentin özellikle Helenistik ve Roma çağları için başvurulacak zengin bibliyografyası ile paha biçilmez değeri vardı.

Toplantıda, yukarıda sözü edilen kitapların Türkçe’ye kazandırılması kararının dışında, İletişim Yayınevi tarafından basılan biri telif, diğerleri tercüme olan *Uygurluklar Ansiklopedisi* formatında yayımlanacak “Başlangıçtan Günümüze İzmir Tarihi” başlıklı bir proje için 4 kişi seçildik. Bu satırların yazarının payına da kitabın “Paleolitik Çağ’dan Türk Fethine Kadar İzmir Tarihi” başlıklı ilk bölümü düştü. “Beylikler ve Erken Osmanlı Döneminde İzmir: 14.-18. yüzyıllar” başlıklı ikinci bölümü Dr. Fikret Yılmaz yazacaktı. Üçüncü bölüm “Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi”ni ise Dr. Erkan Serçe üstlendi. *Uygurluklar Ansiklopedisi* serisinin her kitabında konunun en önemli kesimleri daha anlaşılır bir dille cepler içinde bulunmaktaydı. Biz de bu kitabın akışı içinde yer almayan ancak bir biçimde okuyucuya İzmir tarihi için ek bilgiler verecek dosyaları cepler içinde vermeye karar verdik ve İzmir’de bu işi en iyi yapabilecek olanlar arasından arkeolog Şükrü Tül’ü seçtik. Örneğin bir cebin konusu “Homeros’un biyografisi” iken bir diğeri 1920’lerin ünlü İzmirli Rum şarkıcısı Andonis Dalgas’ın iç burkan öyküsüydü. Kimseyi unutmamaya çalışıyorduk.

Yazım aşamasında her bölüm yazarı kendi kaderini yaşadı. İtiraf edeyim benim yaşadığım zorluklar arkadaşlarımdan yaşadıklarından fazla değildi ki erken bitirebildim. Ancak İstanbul’daki Başbakanlık Arşivi’nde İzmir tarihinin en az bilinen dönemleri olan 17. ve 18. yüzyıllara ait belge avına çıkmayı büyük bir istekle bekleyen Dr. Fikret Yılmaz ansızın çok ağır bir görevle karşı karşıya kaldı: Eski itfaiye binasında hiç yoktan modern bir kent arşivi kurmak ve zaman içinde eskimekte, yıpranmakta olan İzmir Milli Kütüphanesi’deki gazete koleksiyonlarını kurtarmak. Dr. Fikret Yılmaz sadece bu görevi için bile şimdiden İzmir tarihinin içindeki yerini aldı. Buna son anda Dr. Erkan Serçe’nin bilgisayarının çökmesi eklenince kitap için yeni bir karar almak zorunda kaldık. Artık her bölüm bir kitap olacaktı ve okuyucuya sunulması zaman alacaktı. Bu nedenlerle şu anda elinizde tuttuğunuz kitabı daha büyük bir kitabın ilk bölümü olarak da kabul edebilirsiniz.

Bu kitaba gelince belki de içinde bulacağımız tek yenilik ve katkı, başlığında da belirtildiği gibi “arkeolojik kazılar, yüzey araştırmaları ve antik kay-

naklar”dan hareketle kesintisiz bir biçimde uzun bir dönemi özetlemek oldu. Zaman zaman İzmir’in dışına taşıp yakın çevresinin tarihini de kitabın içine katma isteğimizi yadırgamak mümkün. Ancak kentin tarihsel kaderinin biraz da içinde yer aldığı körfez ve çevresinde oluşan olaylara bağlı olduğu, süreç içinde bu tarihsel coğrafyanın irdelenmeden, Ephesos ve Miletos’un aksine günümüze kadar nasıl terk edilmeden ulaşıldığının anlaşılması mümkün değil.

Kuşkusuz bu kitabın okuyucunun her sorusuna yanıt vermek gibi büyük bir iddiası yok, ayrıca böyle bir iddiada bulunmak yazarın haddi değil. Yapmak istediği yıllardır İzmir’in erken tarihi, kentin ve çevresinin tarihsel coğrafyası, topoğrafyası üzerine düşüncelerini, kendi kendine sorduğu soruları ilgilileri ve meraklılarıyla paylaşmak.

Kentin tarihinin daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli coğrafi referans noktalarını ve bu noktalarda konuşlanmış arkeolojik ve tarihsel kültür varlıklarının fotoğraflarını ekledik. Ayrıca fotoğrafları açıklayan metinlerle kitabın içeriğini güçlendirmeye çalıştık ve haritalarla destekledik.

Teşekkür faslına gelince; her şeyden önce başlangıçta gözümde büyüyen bu görev için beni cesaretlendiren ve en yaşlı öğrencisi olmaktan her zaman gurur duyduğum hocam Prof. Dr. Güven Bakır’a ve o toplantıda bulunan haziruna teşekkür ederim. Sevgili Şükrü Tül’ün İzmir’in geçmişi üzerine derin ilgi ve bilgisi ile düşüncelerimi çok etkilediğini itiraf etmeliyim; bu kitapta birçok bölümde 20 yıldır yaptığımız cumartesi buluşmalarının ve İzmir içi gezilerin çok etkisi vardır. Dostluğunu ve engin bilgisini benden esirgemediği için de ayrıca teşekkür ederim. Yazar kaprislerimi sineye çeken Attıla Bayındır da 6-7 yıldır benim için keyif verici bir madde haline geldi, hem dostluğu ve engin hoşgörüsü için en son teşekkür de kendisine.

2006 Aralık, İzmir

Anadolu'nun Coğrafi Konumu: Köprü mü Engel mi?

Anadolu'ya bugünkü fiziki şeklini veren yer kabuğu hareketleri bir yandan depremler gibi yıkıcı etkileriyle yarımadaya büyük zararlar verirken, bir yandan da üzerinde yaşayan insanların hayat kaynağı olan ovaların ve yaylaların içinde şekillendikleri çöküntü alanlarını yarattı. Söz konusu alanlar tarımsal, hayvansal ve madensel potansiyelleri nedeniyle tarih öncesi çağlardan beri insan toplulukları tarafından yerleşmek için tercih edildi.

Jeolojik zamanlar içinde oldukça geç bir dönemde, Kuaterner'de (Dördüncü Zaman) Ege Denizi'nin oluşumu ile bugünkü görünümüne kavuşan Anadolu Yarımadası'nın Avrupa ile Asya arasında doğal bir köprü olduğu çok sık tekrar edilen stratejik ağırlıklı bir gözlemdir. Genelde doğru bir saptama olmasına karşın, klasik köprü sözcüğünün ifadede yetersiz kalabileceği bir konumda olduğu da söz konusu gerçeğin diğer bir yüzüdür. Yarımada doğudan batıya ortalama yüksekliği sürekli azalan, eğimli ve uzun kenarları korkuluklu bir köprüyü andırır. Karadeniz'e ve Akdeniz'e paralel uzanan Zigana ve Toros sıradağları köprüünün yer yer zorlu geçitlere sahip korkuluklarına benzerler. Anadolu köprüsünün kuzeybatı ayağı, Avrupa yakasına ulaşmadan birbirine bağlı üç su geçidi ile kesilir. Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile aradaki Marmara Denizi iki kıtayı –Akdeniz dünyası ile Asya'nın Karadeniz kıyısı ülkelerini– birbirine bağlayan ve köprüünün bizzat kendisi ka-

dar stratejik öneme sahip su geçitleridir. Geçen yüzyılın son çeyreğine kadar Anadolu köprüsü bu iki su yolunu geçemiyor, aksine onlar köprüyü keşiyorlardı. Bu sorun iki (belki de gelecekte daha çoğalacak) boğaz köprüsü ile halledildi. Bununla birlikte bu su yolları tarihin hiçbir döneminde geçiş için cesaret kırıcı bir engel teşkil etmedi. Yarımadanın batı ayağı ise boğazları Akdeniz'e bağlayan bin adalı Ege Denizi ile kesilir; ancak bu deniz de tarih boyunca Avrupa'yı Asya'ya bağlayan kolay geçişli bir su yolu olmuştur.

Anadolu Yarımadası, üzerinden hızla geçilen klasik bir köprü olmaktan daha çok yaşamayı imkânsızlaştırmayan iklimi, yaylaları, verimli ovaları ve su kaynakları ile tarihsel süreç içinde, Neolitik Çağ'dan günümüze kadar, Kudüs'ü hedef seçen Haçlı sürüleri dışında, genellikle yurt edinmek amacıyla yerleşilen ve bunun için mücadele edilen bir toprak parçası oldu. Haçlılar dahi kuşkusuz stratejik nedenlerle İstanbul dahil Kuzeybatı Anadolu'da (1204-1267) ve yarımadanın güney sınırındaki Antakya ve Urfa'da yurt edinmeyi denediler.

İşte bu muhteşem köprüünün üzerinden batıya doğru gitmek isteyenler, Gediz Irmağı'nın açtığı vadiyi izlediklerinde denizi ilk kez kitabımızın konusu İzmir'den görebilirler.

İzmir'in Günümüz Fiziki Coğrafyası Nasıl ve Ne Zaman Oluşturdu?

Tüm Batı Anadolu kıyılarında olduğu gibi İzmir ve çevresinde de yer kabuğunun yapısal oluşumu jeolojik çağlara (Mesozoik-İkinci Zaman: 225-65 milyon yıl) kadar inmekte olup, bölge "İzmir-Ankara Mesozoik Kuşağı" içinde bulunmaktadır.¹ Bu kuşak içindeki Mesozoik birimleri, Kretase (Tebeşir dönemi: 136-65 milyon yıl) yaşlı flişler ve beyaz, gri esmer kireçtaşları meydana getirirler. Bugünkü yüzey şekillenmesi ise daha yakın zamanlardaki Senozoik'in (Üçüncü Zaman: 65-1.6 milyon yıl) Miosen (25-5 milyon yıl) safhasında başlamış ve Pliosen (5-1.6 milyon yıl) sonu-Kuaterner (Dördüncü Zaman: 1.6 milyon yıl-günümüz) başında Ege Denizi'ni yaratan çökme ile birlikte son formuna kavuşmuştur.²

İzmir ve çevresindeki asıl yükseklikleri kuzey ve kuzeydoğuda Yamanlar ve Manisa Dağları, güneydoğuda Nif ve Tahtalı Dağları, güney-güneybatıda Balçova ile Sefêrhisar arasındaki Kızıldağ oluşturur. Körfezdeki yüzey oluşumunun Neotektonik dönemde iki aşamalı bir gelişme ile şekillendiği anlaşılmaktadır. İlk aşamada (Miosen: 25-5 milyon yıl) yükselen dağ blokları arasında kuzeydoğu-güneybatı ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu çöküntü hav-

zaları oluşmuş ve bunların tabanları göllerle kaplanmıştır. İkinci aşamada ise dağ blokları yükselmeye devam etmiş, bu bloklar arasındaki göllerde oluşmuş tortullar parçalanarak çöküntü havzaları içinde daha küçük çöküntü havzaları meydana gelmiştir. İzmir havzası da bu genç çöküntü alanlarının biri içinde yer almaktadır. Jeomorfolojik veriler özellikle çöküntünün güney kenarındaki fayların daha etkili olduğunu göstermektedir. Tarihsel çağlar boyunca İzmir’de sıklıkla meydana gelen yıkıcı depremler bu fayların sonucudur.³

Kentin de içinde yer aldığı bu çöküntü havzası, çeperleri değişik yüksekliklerde, bir bölümü kırılmış ve içine su dolmuş bir çanağa benzer. Ayrıca bu çanak, kıyıda köşede kalmış önemsiz bir coğrafi bölgede değil, kuzeyden güneye yaklaşık 700 km. uzunluğunda ve 100 km. genişliğindeki Ege Denizi’nin doğu sınırını oluşturan Batı Anadolu kıyılarının tam ortasında bulunmakta, denizin verimli İç Batı Anadolu topraklarına girmesine yardımcı olan eskiden daha geniş bir körfezi oluşturmaktadır. Körfezin uzunluğu kısmen denizden kazanılan Bornova Ovası ile doğuya doğru daha da artar ve deniz ile bölgenin art alanı, geniş Kemalpaşa ve Manisa Ovalarını bağlayan stratejik Belkahve Eşiği’ne (260 m.) kadar dayanır. Havzanın doğu sınırını oluşturan bu eşik-geçit, kuzeyden Manisa (Sipylos) Dağı, güneyden ise Nif (Olympos) Dağı’nın birbirlerine yaklaşan alçak uzantuları arasında İzmir Körfezi ile Kemalpaşa Ovası arasında tek bağlantı konumundadır ve İlkçağ’da kontrol edene stratejik avantaj kazandırmış olmalıdır. Nitekim eşiğe hâkim Belkahve Tepesi (resim 1) İzmir tarihi için en bunalımlı dönemler olan İ.Ö. 7. yüzyıl ile İ.Ö. 1. yüzyıllar arasında neredeyse kesintisiz bir biçimde sur duvarları ile güçlendirilmiştir⁴ (resim 2). Belkahve eşiği aynı zamanda Bozdağ’ın (Tmolos) batı uzantısı Mahmut Dağı (Drakon) ile Nif Dağı (Olympos) arasında, Gediz (Hermos) ile Küçük Menderes (Kaystros) çöküntü ovalarını bağlayan Karabel Geçidi’ne de çok yakın bir konumdadır. Karabel Geçidi ise Hermos (Gediz) Vadisi’nden gelip Kaystros (Küçük Menderes) Vadisi’ne ve hatta Belkahve Geçidi’ni zorlamadan İzmir’e güneyden sarmak isteyenlere Tahtalı Dağı üzerinden geçit veren vadilere de hâkimdir. Bu nedenle de Karabel Geçidi, Belkahve Geçidi’nin yanında, barındırdığı Hitit üslubundaki savaşçı kabartması ve Luvi dilindeki sınır yazıtlarının da göstermiş olduğu gibi⁵ (resim 3), İzmir’in çevre savunması için oldukça önemli bir konumdadır.

Havza kuzeyden yaklaşık 40 km. uzunluğundaki, Manisa Dağı’nın (Sipylos) batı uzantısı Yamanlar Dağı (Karatepe 1075 m.) ve Menemen Ovası ile sınırlanır. Yamanlar Dağı, daha kuzeyindeki morfolojik bakımdan benzeri Dumanlı Dağ’dan (Sardene) Gediz (Hermos) Irmağı’nın açtığı Menemen-

Manisa Boğazı ile ayrılır. Yamanlar Dağı'na İzmir yönünden bakanlar, zirvesinden başlayan doğu-batı doğrultulu ve Karşıyaka'ya doğru alçalan, hilal formunda aşınma ile tahrip edilmiş eski bir krater veya *kaldıraç* (volkan konisi) görebilirler. Yamanlar Dağı genellikle Ponsien'de, muhtemel olarak da Pliosen'de faaliyet gösteren ve nispeten yeni olan bir volkan ile son şeklini almıştır. Bununla birlikte söz konusu andezit, dasit, tüf ve aglomeradan oluşan volkanik kaya topluluğu daha eski (Mesozoik) bir fliş formasyonunun üzerine oturmaktadır. Batıya ve güneybatıya bakan yamaçları doğu ve kuzeydoğudakilere nazaran daha diktir ve konisi asimetriktir. Bunun nedeni olarak Dumanlı ve Şaphane Dağları'nda olduğu gibi oluşumu sırasında muhtemelen güneybatıdan esen şiddetli ve sürekli rüzgârların etkisi altında kalmış olması gösterilmektedir.⁶

Zirvenin Karşıyaka'ya bakan yamaçlarında, çukur sahanın ortasında aşınmadan kısmen kurtulmuş volkanik tüflerden tepeler görülür. Zirve ve dağın yüksek kısımları ile güney ve batı yamaçlarında renkleri kırmızımsı, sarımsı kahverengi, kahverengimsi-gri andezit ve trahit lâvlardan oluşan yuvarlak sırtlı tepeler körfeze doğru inerler. Karşıyaka'nın hemen kuzeyindeki Küçük Yamanlar Tepesi ile doğusundaki Bayraklı Tepeleri arasındaki kayalık sırtlar doğrudan denize inerek (Naldöken sırtları-Petrota) Bornova Ovası'na karadan geçişi zorlaştırırlar. Karşıyaka düzlüğü, zaman içinde kısmen Gediz Irmağı'nın ve daha çok Yamanlar Dağı'nın güney yamaçlarındaki volkan konisini aşındıran derelerin taşıdıkları ile oluşmuştur.

Yamanlar Dağı'nın güneye ve doğuya bakan yamaçları genellikle çıplak olmasına karşın kuzey ve doğu yamaçları yoğun çam ormanları ve sulak vadilerin içlerinde çınar, köknar, yer yer kestane ağaçları ile örtülüdür. Biri kuzeye, diğeri güneye bakan yamaçları üzerinde yanlışlıkla volkanik oluşumlar olarak bilinen iki küçük heyelan gölü (Karagöl ve Kızgölü veya İkizgöl) İzmir'in ilk kuruluş efsanelerindeki önemli ve tartışmalı yerlerini almışlardır.⁷

Yamanlar Dağı doğuda yapısal bakımdan farklı ve daha yüksek olan Manisa Dağı'ndan (Sipylos) Sabuncubeli Eşiği ile ayrılır. Bu eşik, Manisa Dağı'nın güneybatıda Bornova Ovası'na doğru alçalan yamaçları ile daha batıdaki Yamanlar Dağı arasına, kuzeye doğru 700 metre yükselen bir koridor halinde girer. Bu Neojen formasyon, marn kilaşı ve sarımsı beyaz renkli kalın tabakalı kireçtaşlarından oluşmuştur. En yüksek noktası 1513 metre olan (Karadağ) Manisa Dağı'nın asıl yapısını ise fliş denen karışık kilaşı, kireçtaşı tabakalar üzerine gri-beyaz ve esmer kireçtaşları meydana getirir.

Körfezi, Yamanlar Dağı ile birlikte hem kuzeyden hem de kuzeybatı-

dan sınırlayan Menemen Ovası, son buzul döneminin bitimi ile Gediz Irmağı'nın zaman içinde değişik yönlerde akmasıyla geniş bir yelpaze formunda oluşmuş, İzmir Körfezi'ne doğru ilerleyen tipik bir delta ovasıdır. Aslında eski körfezin asıl kuzey ve kuzeybatı sınırını, en yüksek kesimi Şaphane Dağı olan (380 metre) Foça yükseltileri oluşturur. Bu tepelerin oluşumunda Neojen dönem andezitleri ve volkanik tüfler rol oynamıştır. Ovanın batı sınırında kuzeyden güneye doğru sıralanan Maltepe, Taşlıtepe, Değirmentepe ve Üçtepelere alüvyal zemine gömülmüş olarak dik yamaçlarıyla birer ada görünümündedirler. Bunlar da Neojen'de oluşmuş volkanik oluşumlardır.⁸

1886'da bugünkü yatağına çevrilmeden önce doğrudan İzmir Körfezi'ne dökülen Gediz Irmağı'nın eski Pelikan mecrası körfezin güney kıyısına tehlike yaratacak bir biçimde sokulmaktaydı; deltanın ucu ile karşı kıyı arasında 5 km. genişliğinde sığ bir geçit kalmış, geçidin orta kısmında ise derinlik 10 metreye kadar düşmüştü. Gediz'in deltasını bu yöne genişletmesine seyirci kalınsaydı İzmir Körfezi'nin doğu kesimi, dar bir geçitle girilebilen bir lagün olacaktı ve sonunda tümüyle kapanacaktı. 1886 yılında tamamlanan yatak değişikliği ile bu tehlike ortadan kalkmış oldu.⁹ Gerçekten de Balçova üzerindeki tepelerden körfeze ve Gediz'in eski ağzına bakıldığında alüvyonların yarattığı tehlikenin büyüklüğü hemen anlaşılmaktadır. Ne kadar mütevazı ve önemsiz gibi görünse de, Gediz Irmağı'nın antik dönemdeki lâkabının "Taşkın, Azgın, Öfkeli: *Memaniomenos veya Mainomenos*"¹⁰ olduğunu bilmek bile bu tehlikeyi anlamak için yeterli olmalıdır.

İzmir Körfezi ve kuzey parçası olan Menemen Ovası, jeolojik zaman içinde iki kez oluşmuş gibi görünmektedir. Pliosen'de (5-1.6 milyon yıl) veya bir sonraki dönem Pleistosen'in (1.6 milyon yıl-10 bin yıl) başında oluşan Manisa ve İzmir çöküntü alanlarını, Menemen'in doğusunda bugünkü boğaz üzerinde yer alan bir eşik ayırmaktaydı. İzmir çöküntüsüne dolan Akdeniz'in suları Menemen'in doğusuna, eşik kıyısına kadar sokulmakta ve körfezi en geniş sınırlarına ulaştırmaktaydı. Son buzul dönemi öncesindeki bu ilk istilada deniz seviyesinin günümüzdekinden yaklaşık 7 m. daha yüksek olduğu ileri sürülür. Son buzul döneminde ise deniz seviyesinin 90-100 metre alçalması ile İzmir Körfezi'ni oluşturan çöküntü alanı yeniden karalaşmış ve çevre yükseltilerden gelen akarsular bu alanda derin vadiler açarak batıya doğru akmış olmalıydılar. Bu arada Menemen-Manisa Boğazı üzerindeki eşikte biri doğuya, Manisa çöküntüsüne doğru, diğeri batıya, körfeze doğru akan ve aynı su çizgisinden beslenen iki akarsudan batıya akarı zaman içinde aşınma ile diğeri kaparak boğazı oluşturmuş, Manisa çöküntü havzası-

nı dış drenaja bağlamış olmalıdır. Son buzul döneminin sona ermesiyle yükselen Akdeniz'in suları eski deltayı yeniden sular altında bırakmış ve körfez yeniden eski genişliğine kavuşmuştur. Dolayısıyla Taşlıtepe, Değirmentepe ve Üçtepelere yeniden ada olmuş, Gediz Irmağı'nın Manisa ve art alanından getirdiği alüvyonlar ile günümüz deltasının oluşumu yeniden başlamıştır.¹¹ Irmağın tarihçi Herodotos'un döneminde (İ.Ö. 5. yüzyıl) günümüz yatağına yakın aktığı bilinmektedir.¹² Bununla birlikte 1886 öncesindeki yatağına hangi tarihte döndüğü bilinmemektedir. Ancak Çamaltı Tuzlası'nın "Kuş Cenneti" yoluna yakın tuz tavalarının içinde bulunan Geç Roma Çağı'na ait kalıntılar, bu kesimin en geç 5.-6. yüzyıllarda karalaşmış olduğunu göstermektedir. Bu bölgede insan aktiviteleri tarıma dönük olmaktan daha çok, muhtemelen en geç Roma Çağı'nda başlamış olması gereken tuzla ve dalyan balıkçılığı faaliyetleri ile ilişkili olmalıdır. Gerçekten de 13. yüzyıldaki Geç Bizans Çağı yazılı belgeleri Gediz Irmağı'nın körfeze döküldüğünü ve tuzlalar (*halike*) ile dalyanların (*vivaria-giros*) deltanın tüm kıyısına yayıldığını göstermektedir.¹³

Bozdağlar'ın batıya doğru son uzantısı görünümündeki ve adını zengin pınarları nedeniyle su perilerinden (Nymphe) alan Nif (Kemalpaşa) Dağı (Olympos) havzanın güneydoğu sınırını oluşturur (Nifkarlığı Tepesi 1506 m.). Nif Dağı'nın esas yapısını Kretase flişleri üzerine gelen gri-beyaz renkli masif kalkerler oluşturur. Kuzeyde Bornova Ovası'na, kuzeydoğuda Kemalpaşa (Nif) Ovası'na inen yamaçları dik olup, tektonik hareketlerle oluşmuş faylarla sınırlandırılmıştır.

Havzanın güney sınırı nispeten daha alçak tepelerden oluşur ve körfeze güneyden daha kolay ulaşılır. Doğuda Nif Dağı'nın güney uzantısı olan Tahtalı Dağı ve güneybatıdaki Kızıldağ arasında yaklaşık 15 km. genişliğinde Melez (Kızılcıullu Deresi-Yeşildere-Kemerçay) ve Tahtalı Çayları gibi birkaç akarsu tarafından parçalanmış hafif engebeli arazi, İzmir Körfezi'ne iki yerden geçit verir. Bu geçitlerden ilki Torbalı Ovası'ndan gelip Tahtalı ve Nif Dağları'nın batı etekleri boyunca Yoğurtçular, Demirci, Kırıklar, Belenbaşı, Kaynaklar ve Gökdere köyleri üzerinden Gökdere'nin (Arapderesi) açtığı kuzey-güney doğrultulu bir vadi ile Bornova Ovası'na, diğeri güneybatıdan Kızıldağ'ın doğu etekleri boyunca akan Melez Çayı'nın açtığı Yeşildere Vadisi'nden (resim 4) Tepecik ve Halkapınar düzlüğüne inmektedir. İzmir Körfezi ile güneye yayılan Buca Platosu arasında kot farkı yaratan doğu-batı doğrultulu yaklaşık 200 m. yüksekliğinde Kokluca Tepeleri bulunur.

Yeşildere Vadisi'nin batısında yükselen volkanik karakterli ve kentin

ikinci kuruluşunda mükemmel bir akropolis oluşturan Kadifekale (Pagos) Tepesi ve batı uzantıları (Değirmen-tepe ve Göztepe) dik yamaçlarla körfezi yakından sınırlarlar (resim 5). Körfezin güney kıyası boyunca İzmir ile Urla arasında geçişi sağlayan yol, antik dönemde Kızıldağ'ın kuzey yamaçlarına yakın bir rota izlenmiş olmalıdır. Kıyı boyunca Konak'tan Üçkuyular'a ulaşan Mithatpaşa Caddesi'nin geçen yüzyılda açılmış olduğu göz önüne alındığında, antik dönemde yolun Değirmen-tepe üzerinden Hatay sırtları boyunca Üçkuyular'a ve oradan kükürtlü, sıcak su kaynaklarının (Agamemnon Ilıcaları) bulunduğu Balçova düzliğüne indiğini düşünmek mümkündür.

Körfezin asıl güney sınırı, seyyahlar tarafından çok tanınmış adlarıyla bilinen ünlü tepelerden (La Due Fratelli, Mastusia, İki Kızkardeş, Üç Erkek-kardeş, Çatalkaya) oluşan Kızıldağ'dır (Tekke Dağı). Bu dağ günümüzde olduğu gibi antik dönemde de ilginç taşları ve madenleri ile ünlüydü. Dağın yeşil kalkerlerini Romalı mimar Vitruvius, Akdeniz dünyasında bulunan en iyi yeşil renk olarak bildirmekteydi.¹⁴ Üstelik bu mineral (Malakhit) 19. yüzyılda çıkarıldığı arazinin sahibinin adı ile anılıyordu: *Theodotion*. Kızıldağ'ın Efem Çukuru mevkiinde sinli kurşun (plomb argentifer) çıkarılıyordu.¹⁵ Bu maden 20. yüzyılın başında hisse senetleri değerli büyük bir işletmeyi-di. Yine Kızıldağ'da linyit damarlarının yanında serpantin adı verilen değerli bir taş bulunmaktaydı. Körfezin çevresindeki yükseltelerin volkanik kökenli ve kırmızı renkli trahit taşının yanına kolay işlenebilir kireç taşı yataklarını da koyduğunuzda İzmir kentinin yapı malzemeleri bakımından herhangi bir sıkıntısı bulunmamaktaydı.

Güney kıyı boyunca batıya doğru ilerlendiğinde Kızıldağ'ın batı etekleri ile Çeşme Yarımadası'nın hâkim kütlesi Karaburun (Mimas) Dağı arasında İzmir Körfezi'nin stratejik açıdan zayıf noktası Seferihisar-Urla düzliğüne ulaşılır. İon kenti Teos'a kadar alçak tepelerden oluşan bu kıstak bölgesinde Büyük İskender tarafından körfezi Ege Denizi'ne bağlayacak bir kanal açılması düşünülmüş ve buyruk verilmişti. Gerçekten de Güzelbahçe'den Bademler köyüne, oradan Düzce'ye ve deniz kıyası Azmak'a bakılınca, bu geçidin bir düş olmadığı anlaşılmaktadır. Ne var ki Büyük İskender'in bu kanal düşü gerçeğeleşmemiş, ancak bilgisi günümüze kadar gelmiştir.

Özbek Körfezi'nin batı kıyasına kadar (Çarpank Körfezi olarak da anılır) alçak tepeler ve küçük çöküntüler halinde batıya doğru ilerleyen topografyanın İzmir Körfezi'nin kontrolü bakımından en önemli kesimini Urla İskelesi (İon kenti Klazomenai) ve önündeki adalar oluşturur.¹⁶ Körfezin bu güney kesimi, özellikle Çeşmealtı mevki hem kuytuluğu hem de tatlı su kaynakla-